

**A „HOSSZÚ KIVONULÁS”:
A SZOVJET CSAPATOK NÉMETORSZÁGBÓL TÖRTÉNŐ KIVONÁSÁNAK
POLITIKAI ÉS KATONAI HÁTTERE,
ÉS AZ EHHEZ KAPCSOLÓDÓ TÁRSADALMI KIHÍVÁSOK**

Bevezető

Ahhoz, hogy az 1980-as évek közepétől kezdődő átalakulási folyamatot megértsük, nem csak az általában jól ismert német eseményeket szükséges ismernünk, amelyek az újraegyesítéshez, illetve a szovjet csapatok kivonásához vezettek, hanem a kelet-német, illetve szovjet nézőpontot is. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) történetéhez köthető előzmények, úgy mint az ország szovjet megszállása, a szovjet csapatok állomásoztatása, illetve ezek hatásai a kelet-német lakosságra szintén nem hagyhatóak figyelmen kívül. A csapatkivonás folyamatában nagy szerepet játszottak a szovjet vezetésen belüli reformerek, akik már évekkel a berlini fal leomlása előtt feltételezték, hogy a Szovjetunió gazdasági és társadalmi átalakulásának finanszírozása aligha lesz lehetséges a szovjet hadsereg általa megszállt országokból történő részleges vagy teljes kivonása nélkül. Mindezek áttekintése elengedhetetlen a csapatkivonások körülményeinek és ezek biztonságpolitikai, illetve mentalitástörténeti következményeinek megértéséhez.¹

Az NDK-ból való csapatkivonás története sikerként könyvelhető el, tekintetbe véve a körülményeket és a rendelkezésre álló időt, azonban számos probléma övezte a folyamatot, mind gazdasági, mind társadalmi oldalról. Emellett nehézséget okozott a szovjet hadsereg csapatainak hazaszállításakor a nukleáris fegyverek kérdése. A megfelelő dokumentálás a korabeli források hiányában nehézkes, csak a folyamatokban résztvevők visszaemlékezéseire hagyatkozhatunk az események kikövetkeztetéséhez. A katonákat és a kelet-német lakosságot egyaránt érintő társadalmi hatások és kihívások fontos részét képezik a téma feldolgozásának. A szovjet hadsereg kivonása, majd a Német Demokratikus Köztársaság, illetve a Szovjetunió felbomlása egyaránt hatást gyakoroltak a katonák és a lakosság viszonyára. A katonáknak, akiknek elsődleges feladata hosszú évtizedekig a „baráti szocialista ország” védelme lett volna, hirtelen azzal kellett szembeülniük, hogy nem áll már fenn az a rendszer, amelynek védelmére korábban felesküdték. A csapatkivonások soktényezős folyamata nem csak a két ország azóta eltelt történetét és egymáshoz való viszonyát határozta meg, de egész Európáét is.

¹ A magyar fordításért hálás köszönetét fejezi ki a szerző Tamási Lillának a budapesti Nemzeti Közszolgálati Egyetemről és Székely Dorottýának a németországi Bundessprachenamtól (a Bundeswehr idegennyelvi hivatala).

A Szovjetuniót érintő kihívások a hidegháború végén

A '80-as évek elejére három tényező segítette a Szovjetunió addigra kialakult biztonsági- és katonapolitikájának megváltozását. Első és legfontosabb a gazdasági nyomás, amely gyakran a nemzetközi, mindenekelőtt az amerikai történetírásban mint legfőbb, ha nem az egyetlen okként szerepel a Szovjetunió bukását illetően. A „kis hidegháború” fokozódó fegyverkezési versenye, illetve a Ronald Reagan elnök által meghirdetett SDI-terv (Strategic Defense Initiative – stratégiai védelmi kezdeményezés) felszínre hozta a szovjet gazdasági struktúra gyengeségeit, amelyek leküzdhetetlen feladatnak bizonyultak a szovjet gazdaság számára.² Másodsorban megjelent az úgynevezett katonai ügyek forradalma, ami alapjaiban változtatta meg a Varsói Szerződés tagállamainak közös katonai stratégiáját. Ez a paradigmaváltás már hét-nyolc évvel az 1987-ben aláírt *Berlini Nyilatkozat* (amely szerint a Varsói Szerződés csapatai egy esetleges fegyveres konfliktus esetén védekező stratégiát követnének), és öt-hat évvel Mihail Gorbacsov pártfőtitkárrá választása, illetve az általa meghirdetett reformok előtt megtörtént. Az új típusú, védekező jellegű katonai doktrína nagyban hozzájárult a kelet–nyugati kapcsolatok viszonyának megváltozásához, a *détente* kialakulásához, amely nélkül nem következhetek volna be a korszak végi változások.

Az új amerikai és észak-atlanti (NATO) katonai koncepciók³ fenyegetést jelentettek a szovjet területekre egy esetleges Közép-Európában kirobbanó háború esetén, melynek lehetősége a nukleáris fegyverek fokozatos leszerelésére ösztönözte a szovjet pártvezetést. Moszkva egyre inkább érdeklődést mutatott ezen fegyverek leszerelése iránt, ami nem csupán a hetvenes évekbeli hadászati fegyverek korlátozásáról szóló (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) egyezményekhez hasonlóan a nukleáris fegyverek számának befagyasztását tűzte ki célul, de teljes leszerelésüket és kivonásukat is.⁴ Mindezek összessége vezetett ahhoz, hogy a moszkvai vezetés napirendjére tűzze csapatainak Közép-Kelet-Európából való kivonását. Ebben az időszakban merült fel az az elképzelés is, amely szerint a kelet-német állam további fennmaradásának feltétele a szovjet csapatok ott tartózkodása. Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter már 1986-ban érdeklődött minisztériumának legnevesebb Németország-szakértőinél egy esetleges újraegyesítés lehetőségéről felismerve, hogy a szovjet hadsereg kivonulása a Német Demokratikus Köztársaságból az ottani szocialista állam felbomlásához fog vezetni. Bár ez a téma még néhány évig tabu maradt a szovjet vezetés körében,⁵ Sevardnadze és szűkebb munkatársi köre ezen túl is megbeszéléseket folytattak egymással a német probléma, a szovjet csapatok állomásoztatása, a Szovjetunió katonai biztonsága és a szükséges gazdaságpolitikai reformok összefüggéseiről.

Arra, hogy ezek a belső tárgyalások mégis hatottak Gorbacsovra, az utal, hogy 1988 decemberében, még a New York-i ENSZ-csúcstalálkozó előtt – a nyugati országok meg-

² Gaddis 2005.; Goldman 1991.; Pravda 1990–1991.

³ A TNF (nukleáris fegyverek) és az Air Land Battle-koncepció. Az Air Land Battle-koncepció a nagy mélységben tevékenykedő gépesített erő alkalmazását fogalmazza meg, amit légideszantok és a harcászati légielő támogat.

⁴ Gorbacsov gyakran, részletekbe menően vizsgálta a nukleáris fegyverek leszerelésének kérdéskörét. Lásd: Gorbatschow 1987.

⁵ Daschitschew 1995. 561. o.

lepetésére, de még a saját katonai vezetésével sem elégséges módon egyeztetve⁶ – jelentette be 50 000 katonára és 5000 harcocsira kivonását Kelet-Németországból, Csehországból és Magyarországról, ezzel egyidejűleg a szovjet hadsereg 500 000 fővel való csökkentését. Bejelentését még néhány, évekkorábban katonai körökben elkészített (akkoriban elutasított) tanulmányra alapozta, melyek a reformok jegyében a szovjet haderő nem kevesebb mint 50%-os csökkentését, illetve professzionalizációját, a nyugattal való szembenállás megszüntetését és a „sztálini Európa-rend”-ről való teljes lemondást javasolták.⁷

1987-ben a Szovjetunió külügyminisztériumának tanácsadói köreiben többször napirendre került a „német kérdés”. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az NDK gazdasági és politikai versenyt elvesztette a Német Szövetségi Köztársasággal (NSZK) szemben. Az országban kormányzó Szocialista Egységpárt (NSZEP) politikai vezető erejének fenntartása (amely ezekben az években már csak gazdasági segélyekkel és a szovjet haderő ottani állomásoztatásával volt fenntartható) „elviselhetetlen gazdasági, morális és politikai terhet” rótt a Szovjetunióra. Gorbacsov számára már ebben az időben világossá vált, hogy a szovjet hegemonia és a kelet-német NSZEP hatalmának fenntartása hátráltatja a Szovjetunió általa végrehajtani kívánt belső gazdasági és társadalmi reformjait, így választás elé került. 1987 májusának végén a Varsói Szerződés politikai tanácskozó szerve Kelet-Berlinben ülésezett. Ez jó alkalomnak bizonyult arra, hogy Gorbacsov és Sevardnadze a „német kérdéssel” kapcsolatos problémáit Erich Honecker pártfőtitkár elé tárja. Indítványozták a fal lebontását, melyre a kelet-német vezetés negatívan reagált.⁸ Fontos napirendi pontjává vált a probléma a szovjet és a német vezetésnek egyaránt, és egy hosszú távú terv kidolgozását igyekeztek elérni, amely megnyugtató megoldást kínált volna mindkét ország vezetésének.

Ronald Reagan amerikai elnök június 12-én több mint 20 000 ember előtt a Brandenburi kapu előterében elmondott beszédében a falat a keleti és a nyugati országok közti ideológiai különbségek metaforájaként használta és felszólította Gorbacsovot a fal lebontására. Két hónappal később a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) legbefolyásosabb ideológusa, Alexander Jakovlev szembesítette a Kelet-Németországban tartózkodó szovjet diplomatákat a szovjet csapatok lehetséges teljes kivonásáról az országból. Találgatások kezdődtek a csapatkivonásokról, melyek az NDK mellett a kelet-európai országokat és Mongóliát is érintették. Elhangzott az érv, miszerint a szovjet csapatok állomásoztatása volt az egyedüli biztosíték az NDK kormányának helyén maradásához,⁹ amelyre azonban a reformok mellett a Szovjetunióknak nem volt elegendő gazdasági és katonai kapacitása.

A szovjet csapatok kivonásának kezdetei

Az 1988 decemberében a Gorbacsov által bejelentett részleges csapatkivonások Kelet-Németországból és teljes létszámban a kelet-európai országokból hamarosan ténylegesen el is kezdődtek, és még az 1989-es kelet-német tüntetéseknel sem kerültek bevetésre, sőt

⁶ Anatolij Csernyajev, Gorbacsov külpolitikai tanácsadója jegyezte fel naplójába 1988 őszén, miszerint a témát bár a Politikai Bizottságban tárgyalták, nem jutottak megegyezésre.

⁷ *Daschitschew* 1995. 559. o.

⁸ *Zubok* 2014. 622. o.

⁹ *Zubok* 2014. 620. o.

ez idő alatt is folytatódott a csapatok Szovjetunióba történő szállítása.¹⁰ 1990 januárjában már Gorbacsov is elkerülhetetlennek tartotta a német egyesítést és elismerte, hogy „az újraegyesítési folyamat tovább már nem visszatartható”.¹¹ Ebben szerepet játszott a még 1989 novemberében néhány nappal a fal leomlása előtti találkozója az új kelet-német pártfőtitkárrel, Egon Krenz-el. A főtitkár itt tájékoztatta arról Gorbacsovot, milyen szinten függ az NDK gazdasága a nyugattól. Gorbacsov véleménye szerint a közelgő tárgyalásokat a Szovjetunióval szükséges lefolytatni és nem ellene volt, majd tanácsolta (az amerikai felvetéssel összhangban) Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió, illetve a két német állam mielőbbi tanácskozásra való összehívását.

A szovjet katonai vezetés már korábban jelentette a logisztikai problémát, amit a nagyszámú hadsereg rövid időn belül történő visszahívása jelentett. Sevardenadze külügyminiszter szerint ekkorra már négy hete tisztázott volt,¹² hogy az állomásoztatott csapatok egésze visszahívásra fog kerülni, ugyanis további finanszírozásukra nem volt lehetőség, így a hadseregnek elég ideje állt rendelkezésre a felkészüléshez. Ezzel szemben a visszavont egységek tagjainak otthoni elszállásolása és ellátása továbbra sem volt biztosított, a családtagokkal együtt többszázézes létszámot kitevő haderő óriási kihívást jelentett a szovjet állam számára. A csapatok kivonása végül 1990 májusában technikai okokra hivatkozva egy időre leállt. Francia diplomaták sejtései szerint a leállítás összefüggött az éppen folyó német újraegyesítési tárgyalásokkal, és a Szovjetunió egyfajta nyomásgyakorlási eszközként próbálta alkalmazni. Viktor Kulikov marsall, a Varsói Szerződés főparancsnoka két héttel később egy interjúban világossá tette, hogy a Szovjetunió számára egy egységes Németország a NATO tagjaként elfogadhatatlan,¹³ és összefüggésbe hozta a csapatok kivonásának folyamatát az újraegyesítéssel kapcsolatos kérdésekkel. A kép azonban ennél árnyaltabb volt, a szovjet külügyminisztérium – néhány befolyásos tagja – azt szerette volna elérni, hogy az egyesített német állam NATO-csatlakozásának jóváhagyásáért cserébe támogatást kapjanak a csapatkivonások lebonyolításához és új laktnyak építéséhez a Szovjetunióban.¹⁴ Kulikov kijelentése után mindössze néhány nappal Gorbacsov a George Bushsal folytatott tárgyalása során azt nyilatkozta, hogy „a németek természetesen szabadok, szabadon dönthetnek arról, milyen szövetséghez szeretnének csatlakozni”.¹⁵

1990. június 1-jén életbe lépett a két német állam közti gazdasági és monetáris unió, amely bevezette a nyugat-német márkát az NDK-ban is. Ennek következményeképpen a szovjet csapatok kelet-német területen tartózkodása költségessé és ezzel valószerűtlenné vált. A szovjet katonák megtakarításaikat az eredeti tervek szerint 1:1-es arányban válthatták volna nyugatnémet márkára. Az újonnan megválasztott kelet-német kormány azonban szerette volna a szovjet csapatok állomásoztatásának költségeit, illetve a gazdasági realitásokat tekintetbe venni, ezt a pénzváltási arányba belekalkulálni, így 1:5,5 helyett már csak 1:2,34 arányban váltották volna át a megtakarításokat. A szovjetek

¹⁰ Kowalczyk – Wolle 2010. 212–217. o.

¹¹ Anatolij Csernyajev, Gorbacsov külügyi tanácsadójának naplóbejegyzése alapján Zubok 2008. 262. o.; Zubok 2014. 629. o.

¹² Zubok 2014. 634. o.

¹³ Viktor Kulikov interjúja az osztrák *Der Standard* magazinnak, 1990. május.

¹⁴ Filitov 2004. 51. o.

¹⁵ Zelikow – Rice 2002. 276–282. o.

továbbra is a régi arányszámhoz ragaszkodtak, melynek eredményeképpen a következő megállapodás született: 1,25 milliárd nyugatnémet márka állami támogatás, 2:1 arányú pénzváltási lehetőség a két német márka között, illetve egy 1:5,5 arányú transzferábilis rubel árfolyam alkalmazása.¹⁶ Bár a szovjet katonák számára fontosabb kérdésnek bizonyult megtakarításaik átváltása, mint a német NATO-csatlakozás bonyolult diplomáciai kérdésköre, ez a két tényező együttesen képes volt hátráltatni a német egyesítési és a szovjet csapatkivonási folyamatokat.

Mind a „2+4 szerződés”, mind az egyéb bilaterális szerződések tárgyalása során nagy szerepet kapott a német határvonal, a NATO-csapatok állomásoztatásának kérdése, a német hadsereg létszáma és a német NATO-csatlakozás lehetősége. 1990. július 16-án megegyezés született Helmut Kohl és Mihail Gorbacsov között. A Bundeswehr maximális létszámát 370 000 főben határozták meg, és az egyesített Németország egész területén állomásozthatóvá váltak. A szuverén Németország saját akaratából a NATO tagja maradt, és a katonai szövetség biztonsági garanciái (az Észak-atlanti Szerződés 5. és 6. cikkelyei) egész Németország területén érvénybe léptek. Ezt követően szeptemberben került sor részletező megállapodásra a Szovjetunióval a csapatok további kivonási folyamatát illetően: a Szövetségi Köztársaság 15 milliárd márkát tett elérhetővé a szovjetek számára annak érdekében, hogy a csapatkivonás minél hamarabb megtörténhessen. Ebből az összegből 7,8 milliárd márka a szovjetunióbeli szállások és lakótömbök építésére került elkülönítésre.¹⁷ Ezt megelőzően többször felmerült már a Szovjetunió gazdasági kapacitásának hiánya egy ilyen nagyarányú logisztikai munkát igényelő csapatmozgatáshoz, ami a pártvezetés igyekezett felhasználni jobb tárgyalópozíció eléréséhez.

A végül a 1990 szeptemberében Moszkvában megkötött „2+4 szerződés” 4. cikke tartalmazta a szovjet csapatok kivonására vonatkozó keretfeltételeket. A szerződés aláírásával Németország elismerte határainak érvényességét és lemondott az atom-, biológiai-, és vegyi fegyverek birtoklásáról. Atomfegyvermentes övezetté nyilvánították Kelet-Németországot, emellett megtiltották az ország keleti területén külföldi csapatok állomásoztatását. A szovjet csapatok elhagyják az újraegyesített ország területét és befejeződik a négyhatalmi megszállás, visszaállítva ezzel az ország szuverenitását. Szeptember 24-én kilépett az NDK a Varsói Szerződésből, és október 3-án a Német Szövetségi Köztársasághoz való csatlakozásával egyesült a két ország. A szovjet csapatok kivonulásának részleteit az erről szóló október 12-én aláírt szerződés részletezi. Ebben meghatározásra került a teljes kivonás határideje, melyet 1994 decemberére terveztek, de végül már augusztusban megvalósult.¹⁸

A kivonást érintő technikai és társadalmi problémák

A csapatkivonások nehéz körülmények között, számos problémával zajlottak le, ezzel kihívások elé állítva a katonákon kívül a szovjet pártvezetést és a helyi lakosságot egyaránt. Az országban állomásoztatott hadseregcsoport (WGT – Westgruppe der Truppen) kivonását nehezítette, hogy még a kelet-német kormányzat sem rendelkezett megfelelő

¹⁶ Küsters 2009. 179. o.

¹⁷ Galkin – Tschernjajew 2011. 113. sz. dokumentum.

¹⁸ The Great Withdrawal 2005. 143. o.; Burlakow 1994. 187. o.

információkkal a csapatok elhelyezkedését és létszámát illetően. Bár az 1957-es „ideiglenes tartózkodásról szóló” megállapodás meghatározta a szovjet csapatok megszállási feladatainak körülményeit, ennek ellenére egy 1987–88-ban készített, a kelet-német politikai bizottság megbízásából készült tanulmány¹⁹ leírta, hogy a szovjet fél rugalmasan kezelte ezen megállapodás pontjait. A hivatalos adatok szerint a WGT a kelet-német állam ösztérületének körülbelül 3%-át tartotta ellenőrzése alatt,²⁰ ténylegesen azonban ez az arány kétszer, akár háromszor ekkora is lehetett.²¹ Ennek megbecslése nehéz feladat, mivel a szovjet hadsereg a területekről használati szerződéseket csak kivételes esetekben kötött a községekkel, járásokkal, kerületekkel. 1987-ben az NDK védelmi minisztere Heinz Keßler panaszt tett levélben a németországi szovjet csapatok (GSSD, 1988-at követően WGT) főparancsnokánál Valerij Belikovnál, melyben olyan eseteket említ, amelyek során a „nem megfelelően megjelölt területeken tartózkodó szovjet csapatok veszélyeztették az állam rendjét”. Amikor a Bundeswehr az egyesítést követően átvette ezen területek felett az ellenőrzést, több mint 10 000 kilométer olyan katonai közlekedésre kialakított aszfaltozott utat (Kolonnenweg) találtak, amelyen a szovjet csapatok bármilyen előzetes bejelentés nélkül mozoghattak. Ezek a határszakaszok mellett, katonai objektumok területén, illetve ezeket összekötően haladó utak biztonsági kockázatot jelentettek, így a Bundeswehr egyik első intézkedése feltérképezésük és a rajtuk való közlekedés korlátozása volt.²²

A nyugati ellenségkép elvesztésével, illetve a német újraegyesítéssel elveszett a megszálló szovjet hadsereg feladata és rendje, ezzel együtt a katonák fegyelme is. A keletnémet állambiztonság 1989 végétől kezdve folyamatosan dokumentált olyan eseteket, amelyek során bűncselekményeket és nemi erőszakokat követtek el szovjet katonák állomáshelyeinek környezetében. A szovjet parancsnokság igyekezett annak a látszatát kelteni, hogy hozzájárulnak a hasonló ügyek felderítéséhez, ennek ellenére számos alkalommal a nyomok „a laktanyák zárt kapuja előtt elvesztek”. Az állambiztonság által célzottan a WGT-ről kéthetente elkészített jelentések folyamatosan számoltak be okozott közlekedési balesetekről, rendszeresen megismétlődő veszélyes mélyrepülési manőverekről,²³ lopásokról, erőszakról, szovjet lövedékek becsapódásairól és robbanásairól, vagy hanyagság által okozott erdőtüzekről. Emellett feltűnnek még a jegyzőkönyvekben további egyedi esetek, amelyek általában szintén következmények nélkül maradtak, ilyen volt például, amikor harctér megvilágítására szolgáló gránátok csapódtak be egy chemnitz-i óvoda területé-

¹⁹ A Keßler-bizottság által elkészített százoldalas tanulmányt a Nemzeti Védelmi Bizottság tagjai számára készítették „tájékoztató anyagként”, és később további döntések alapjául szolgált. BA MA: DVW 1/39 538; SAPMO: DY 30/J IV 2/2A/3179.

²⁰ Hoffmann – Stoof 2008. 223. o. 2430 km²-ről tesz említést. Satjukow 2008. 94. o. türingiai és szászországi aktákra hivatkozva 243 015 hektárról, azaz az ország 2,2%-ról ír. Burlakow 1994. 41., 150. o. szerint 777 katonai használatú ingatlanterületen 36 290 épülettel rendelkeztek, amelyből 21 111 épült a Szovjetunió költségein.

²¹ Kowalczyk – Wollé 2010. 221. o.

²² Pruschwitz 2008. 109. o.

²³ Information №. 228/89 über Reaktionen der Bevölkerung im Zusammenhang mit Vorkomnissen und Erscheinungen, die durch Angehörige der WGSS verursacht wurden bzw. zu denen Hinweise auf deren Beteiligung vorliegen, Meldung der Bezirksverwaltung Dresden an das MfS, 1989. (A drezdai megyei igazgatóság az Állambiztonsági Minisztériumnak küldött információja a lakosság visszajelzéseiről a WGSS csapatai által előidézett eseményekről, 1989-ből.)

re.²⁴ Bár ezekről az ügyekről elkészültek a jelentések, a szovjet katonai vezetés általában nem vette ki részét a vizsgálatokból, ha mégis, igyekeztek hátráltatni kelet-német kollégáik munkáját és nem bocsátották megfelelő mértékben rendelkezésükre a kért információkat.²⁵ Az ilyen eseteknek köszönhetően nőtt a lakosság nemtetszése az ország területén tartózkodó szovjet katonákkal szemben. Volt rá példa, hogy tettelegesséig fajult az összetűzés a katonák és a helyi lakosok között, mint ahogy történt Großenhainban, miután egy erdőtüz okozói megtagadták a részvételt az oltási munkálatokban.²⁶

Általánosságban elmondható, hogy jó viszony alakult ki az előző évtizedek során az országban tartózkodó szovjet katonák és a helyi lakosság között. Speciális műszaki eszközökkel segédkeztek a katonák az árvizek, hóhelyzetek vagy ipari szerencsétlenségek elhárítása során, ezen kívül rendszeresen nyújtottak segítséget aratáskor a termelőszövetkezetek területén is. Közlebbi kapcsolatok alakulhattak ki, számos példa található arra, hogy a helyi lakosok és szovjet katonák címet cseréltek egymással, vagy baráti ajándékokat vittek egymásnak. Ugyanilyen jó kapcsolatot ápolt a lakosság számos tagja a Nemzeti Néphadsereg (Nationale Volksarmee – NVA) katonáival. Összességében elmondható, hogy a kelet-német lakosság viszonya a szovjet hadsereghez inkább pozitív volt, amia megtörtént negatív események sem befolyásoltak nagyban.

A kivonulási folyamattal párhuzamosan nőtt a dezertőrök és emellett azon szovjet katonák száma, akik menekültkérelmet nyújtottak be a német állam felé.²⁷ Ez a német hivatalok túlterheléséhez vezetett. Amikor a szovjet diplomáciához fordultak, hogy együttes megoldást keressenek, csak azt a választ kapták tőlük, hogy „Számoljanak mind a 380 000-el!”²⁸ A WGT főparancsnoka, Matvej Burlakov vezérezredes beszámolója szerint, 1993 februárjáig 1286 szovjet katona dezertált, akik közül mindössze 54-en kaptak²⁹ hivatalosan menedékjogot. Bár ezen adatok a valóságtól eltérhetnek, a mind a szovjetek, mind a németek által várt nagy menekülthullám elmaradt. Ez köszönhető volt annak is, hogy a szovjet hadvezetés keresőosztagok bevetésével és drákói büntetések kilátásba helyezésével igyekezett elrettenteni katonáit. Ez néhány esetben olyan kíméletlenséggel zajlott, hogy a német hatóságok mértékletességre szólítottak fel az elkövetőkkel szemben. A német oldalon kevés menekültkérelmet fogadtak el, és azokat is inkább a csapatok kivonása utánra halasztották.³⁰ Ennek egyrészt az volt az oka, hogy az elutasított kérelmezőket így nem kellett a szovjet hadseregnek visszaadniuk (és ezzel megkímélték őket a büntetéstől), másrészt viszont biztosíthatták vele a szovjet katonai vezetést arról, hogy a katonáiknak nem nyújtanak menedéket, amennyiben bűncselekmények elkövetése vagy dezertálás miatt szöknének el.

A csapatok kivonása során csak az NDK-ból 355 000 katonát és 250 000 hozzátartozójukat szállították a Szovjetunióba, illetve a posztszovjet térség területeire. Az egyes jelentésekben megjelenő számok eltérnek egymástól, így például egy 1991. január 9-én

²⁴ Information №. 12/89, 15.8.1989. BStU: ZAIG 5318.

²⁵ Analyse des Stationierungsabkommens, Ministerium für Nationale Verteidigung, o.D., 24.5.1988. BStU: HA XVIII-400.

²⁶ Information №. 228/89.

²⁷ Burlakow 1994. 37. o.

²⁸ Sholkwer 1990. 23. o.

²⁹ Groß 2005. 85. o.

³⁰ Pruschwitz 2008. 116. o.

írt beszámolóban 337 800 katona és 208 400 családtag elszállításáról írnak, míg Burlakov 1994. január 1-jére datált közlésében 338 800 katonáról és a hozzájuk tartozó összesen 207 400 civilről ír. Csehszlovákiából 85 000 főt és 26 000 főnyi civilszemélyzetet, Magyarországról 44 668 fő mellett 56 000 civilt, Lengyelországból 40 000 katonát és 12 500 civil alkalmazottat, amely számok a hozzátartozókat nem tartalmazzák.³¹ Emellett csak Kelet-Németországból kivontak 4000 harckocsit, 8000 páncélozott járművet, 3700 löveget, 700 repülőt, 700 helikoptert és 105 000 gépjárművet. Ezek a számok is mutatják, hogy mekkora logisztikai feladat volt ennek elszállítását megoldani. Ehhez a számítások szerint körülbelül 15 000 vonatra lehetett szükség egyenként 50 vagonnal.³² Az egész művelet közel egymillió embert érintett, amellyel a folyamat valószínűleg a legnagyobb békeidőben történt csapatáthelyezés a világtörténelemben.

A németországi csapatkivonás egyedi volt a többi Varsói Szerződés tagállamból történt csapatkivonásokhoz képest, amelyek más típusú szervezést igényeltek. Míg például Magyarországon 1990 márciusa és 1991 júniusa között mindössze 4 hadosztály elszállítására volt szükség, amelyeket ráadásul szomszédos területre szállítottak, addig a WGT hat szovjet hadseregét nem szovjet területeken keresztül kellett hazaszállítani. A szállítást elsősorban Lengyelországon és Csehszlovákián át tervezték vasúti úton végrehajtani, de a lengyel kormány 1991. január végén megkétszerezte a korábban tehervonatokra megállapított vámot (60-ról 130 német márkára).³³ Ennek oka, hogy a lengyel vezetés szerette volna, ha először legkésőbb 1991 végéig az országukban állomásozó északi hadseregcsoportot vonják ki. A csehszlovák kormány pedig nem kívánt újabb szovjet csapatokat engedni az ország területére, még az átvonulás idejére sem,³⁴ így fennállt a veszély, hogy a WGT hosszabb időre Kelet-Németországban rekedhet.

Ennek következtében kezdtek el a Rügen szigetén található mukrani (Sassnitz) kikötő kibővítését, hogy Rostock és Wismar mellett kiterjesztett vízi úton szállíthassák a csapatokat a Szovjetunió területére. Így az országon belül vasúton, majd vízi és légi úton történt a csapatkivonás lebonyolítása. A légi szállításhoz a wünsdorfi szovjet főparancsnokság közelében fekvő sperenbergi repteret használták. Miután Varsó 1992 májusában szerződésben egyezett meg a kivonásról Oroszországgal és a vámokat 40%-al csökkentette, a csapatkivonások fele (a tervezett 80% helyett) vasúton történt.³⁵

Megoldások a problémák enyhítésére

Feltehető a kérdés, hogy ennyi probléma és nehézség után hogyan mondható mégis sikeresnek a művelet és hogyan voltak képesek a szovjetek a kivonást az eredeti határidő előtt hónapokkal befejezni. Visszatekintve elmondható, hogy mindez nagyban múlott a hadművelet vezetőjének, Matvej Burlakovnak a hozzáértésén. Míg 1990 végén a nyu-

³¹ Foertsch 2005. 345. o.; Hoffmann – Stoof 2008. 223. o.

³² Lohmann 2010. 231. o.

³³ Mroß 2005. 83. o.

³⁴ A szerző által készített interjúk Rudolf Ducháček altábornaggyal, a helyettes védelmi miniszterrel és a Havel-kormányban a szovjet csapatok kivonását érintő tárgyalások különleges megbízottjával; Svetozár Nad'ovič vezérőrnaggyal, a csehszlovák tárgyalócsoport logisztikai szakértőjével, később a szlovák hadsereg helyettes főparancsnokával és Michael Kocábal, a szovjet csapatok kivonásával foglalkozó parlamenti bizottság elnökével.

³⁵ Kowalczyk – Wolle 2010. 224. o.

gati hadseregcsoport kivonása csak nehézkesen zajlott, eközben Magyarországról a déli hadseregcsoport kivonását gyorsan és sikeresen koordinálni tudta.³⁶ Emiatt 1990 decemberében Burlakovot kinevezték a WGT főparancsnokává – és ezzel a csapatkivonások felelőségévé. Nemsokára a német összekötő parancsnokság főparancsnokához, Hartmut Foertsch-höz fordult azzal a kéréssel, hogy tovább folyhasson a szovjet/országi csapatok kiképzése Németországban.³⁷ Erre azért volt szükség, hogy ne csupán az éppen kivonásban érintett csapatrészek legyenek lefoglalva, hanem az összes ott tartózkodó katona. Ezzel nagyban hozzájárult a csapatok fegyveléséhez és a bűncselekmények csökkentéséhez.

A Burlakov parancsnokságát megelőző időben a német–szovjet együttműködés nem folyt megfelelően koordinált módon, ezt mutatja, hogy Burlakov elődje, Boris Sznyetkov tábornok a WGT mindössze 10%-át tervezte a kivonás első négy évében hazaszállítani. Meglepetésként érte helyetteseit, amikor 1990 októberében az első Bundeswehr-tisztekkel való találkozásukon szembesültek a ténnyel, miszerint 1994 végéig teljesen lezárul a szovjet csapatok kivonása.³⁸ Ennek a nem megfelelő belső kommunikáció mellett az volt az oka, hogy a Sznyetkov és Foertsch közötti együttműködés személyes ellentétek miatt nem működött. Burlakov és vezérkara a kiképzések mellett kiterjedt oktatási és képesítés-szerzési projektet szervezett a Németországot elhagyó és új – sokszor civil – életet kezdő katonák számára. Erre a célra 200 millió német márkát kaptak a szövetségi kormánytól, amely területi alapon, létszámarányosan került elosztásra az orosz, ukrán, fehérorosz és kazah csapatrészek között.³⁹ Ezen kívül az adott országokban is nyitottak oktatási és átképzési központokat, amelyek 1996 októberéig körülbelül 13 000 zászlóst és tisztet képeztek át általában műszaki és kereskedelmi pályára.

A nukleáris fegyverekkel kapcsolatos kérdések

A csapatkivonások egyik legfontosabb kérdése a tömegpusztító fegyverek kivonása volt, amelyről a mai napig sem áll rendelkezésre elegendő információ. Ennek oka, hogy a kelet-német kormányzat sem rendelkezett részletes dokumentációval a fegyverzettel kapcsolatban. A vegyi-, biológiai és atomfegyverek kivonásának menetére csak néhány eseményből lehet következtetni. Mikor 1989 szeptemberében az INF-szerződés (Intermediate-Range Nuclear Forces – közepes hatótávolságú nukleáris erők szerződése) keretein belül az USA ellenőrzést tartott a szovjet atomfegyverekről Kelet-Németországban, a kelet-német állambiztonság szakértői – akik a nemzetközi jog területi elve alapján vehettek részt ezen vizsgálódásokban, a szerződést aláíró két nagyhatalom mellett – megállapították, hogy a szovjet csapatok a vizsgált területen már nem rendelkeznek nukleáris töltekkel. A Nemzeti Védelmi Minisztérium szakértői szerint az előzőleg hat támaszponton⁴⁰ állomásoztatott (nukleáris töltettel rendelkező) SS-12 közép-hatótávolságú rakéták

³⁶ Karácsony 2005. 200–234. o.

³⁷ Burlakow 1994. 23. o.; Foertsch 2005. 145. o.

³⁸ Otto Freiherr Grotéval készült interjú 2008-ból. Pruschwitz 2008. 113. o.

³⁹ Burlakow 1994. 119. o.

⁴⁰ SS-12: Waren-Müritz, Wokuhl, Königsbrück, Bischofswerda; SS-23: Jena-Forst és Weißenfels.

össességét, illetve az SS-23 kis-hatótávolságú ballisztikus rakéták nukleáris robbanófejeit⁴¹ ekkorra már elszállították.

Információk szerint a nukleáris robbanófejek teljes kivonására vasúton és tengeri úton már 1990 júliusától kezdve, azaz az újraegyesítés előtt sor került. Ezt erősíti meg Norbert Juretzko is,⁴² a BND (Bundesnachrichtendienst – Szövetségi Hírszerző Szolgálat) egykori munkatársa, aki amerikai kollégáival közösen a vonatok felügyeletét végezte. A WGT főparancsnoka, Matvej Burlakov 1991. március 5-én tartott sajtótájékoztatóján kijelentette, hogy az összes szovjet atomfegyver kivonásra került a volt NDK területeiről. A Bundeswehr keleti parancsnokságának főparancsnoka, Jörg Schönbohm altábornagy további információk hiányában nem bízott a jelentésben⁴³ és vizsgáló csoportot küldött Altengrabowba, ahol korábban a szovjet 3. csapásmérő hadsereg (1954-től kezdve 3. összefegyvernemi hadsereg) a rövid hatótávolságú harcászati rakétáit (SS-21/Tocska) tárolta. Ezek a rakéták konvencionális és nukleáris robbanófejekkel egyaránt felszerelhetők voltak, de a rövid hatótávolságuk (120 km) miatt nem estek az INF-szerződés hatálya alá. Emiatt nem állt rendelkezésre beszámoló az amerikai vizsgálóbizottságok forrásaiból sem a németek számára ezek jelenlétéről. Amikor 1991. április 19-én a Bundeswehr három katonája felvételeket készített a területről, az egyik ór tüzet nyitott rájuk. A körülmények miatt mindkét ország igyekezett elkerülni a további pánikkeltést és csitítani a kedélyeket. A kérdés ezen ügyet is tekintetbe véve még inkább előtérbe került: voltak-e ezen időpontban még orosz atomfegyverek Altengrabowban?

Az eset után a német kormány Moszkvánál érdeklődött arról, hogy találhatók-e még atomfegyverek a volt NDK területén és amennyiben igen, mikorra várható teljes kivonásuk az országból. Otto Freiherr Grote, a Bundeswehr-WGT közötti kapcsolattartó parancsnokságának parancsnoka szerint voltak arra utaló jelek, hogy 1991 áprilisában még tartottak nukleáris robbanófejeket Altengrabowban. Azonban véleménye szerint ennek oka nem a katonai és politikai vezetés akarátának hiánya volt, hanem logisztikai és infrastrukturális okok voltak, amit „a szovjet hadseregnél tipikus módon” a szőnyeg alá próbáltak söpörni.

Ennek a késedelemnek a valódi oka a mai napig számos spekuláció tárgyát képezi. A tények szerint az atomfegyver-szállításra való ólommal burkolt, szovjet speciális vagonok 1991 tavaszán kivonták Kelet-Németországból és ezt követően a Csehszlovákiából és Magyarországról való kivonulásra használták fel ezeket. Akkori szemtanúk⁴⁴ igazolták a Szovjetunió elkötelezettségét, miszerint először Magyarországot akarták megszábadítani a szovjet nukleáris fegyverektől. Állítólag az ezáltal keletkezett várakozási időszakra a WGT katonái egy kelet-német központi tárolóhelyre szállították a taktikai nukleáris fegyvereket. Más híresztelések szerint Gorbacsov felhívta Kohl kancellárt és tájékoztatta a szállítási kapacitások elégtelenségével összefüggő komplikációkról.

⁴¹ A rakéta 400-500 km hatótávolságban, konvencionális és nukleáris robbanófejeket egyaránt képes volt hordozni.

⁴² Juretzko – Dietl 2004. 12–52. o.

⁴³ A szerző Schönbohmmal, 2011. június 28-án készített interjúja alapján.

⁴⁴ Ez többek között 2016. augusztus 4-én „A Szuverenitás Határai – A Varsói Szerződés és Magyarország” című konferencián Horváth Miklós és a szerző által nyilvánosan megvitatódott és Borsits László vezérezre-des által megerősítődött.

A WGT főparancsnoka, Matvej Burlakov végül 1991 júniusában jelentette az atomfegyverek teljes kivonásának végrehajtását a Bundeswehr keleti parancsnokságának főparancsnokának, Schönbohm altábornagynak.⁴⁵ 1992 júniusában utolsóként a Weimarban állomásoztatott 446. rakétadandár (amely SS-21-esekkel volt felszerelve) is elhagyta Németországot,⁴⁶ így erre az időpontra lezárult a szovjet-orosz rakéták kivonása.

Ezen információk alapján elmondható, hogy sem a régi, sem a rövid életű új NDK államvezetés nem volt megfelelően tájékoztatva a saját országában állomásoztatott szovjet nukleáris fegyverek fajtájáról, mennyiségéről, vagy hollétéről, ami később az újraegyesítéskor a közös német kormányzat számára is nehézségeket okozott. Ez alól kivételnek számítanak a NATO „kettős határozatára” (1979) válaszként az NDK-ba telepített közép-hatótávolságú rakétarendszerek ezekről megfelelő információ állt rendelkezésre a kelet-német kormányzat számára. Mindezek szerint legalább 1991 tavaszáig, de még nagyobb valószínűséggel ugyanannak az évnek júniusáig voltak szovjet nukleáris fegyverek az újraegyesült Németország területén.

A szovjet hadsereg tagjainak otthoni kihívásai

Az átfogó politikai, katonai és társadalmi változások nem csak a szovjet hadsereg egészét, de a tagjait is kihívások elé állították. A rövid idő alatt történt átalakulás valóságos kultúrsokkot okozott. A szabad médiához való hozzáférés, az erőltetett kooperáció a német hatóságokkal, a közelebbi személyes kapcsolat az egykori ellenségekkel, az első tapasztalatok a nyugati kapitalizmussal, a környezetvédelem kérdései, a német biztonsági előírások mind újdonságként hatottak a kelet-német állampolgárokra és a szovjet hadsereg ott tartózkodó katonáira. Az állam felszámolása a hadsereg tagjainak számára – akiknek feladata egészen addig ennek megvédése volt – nagy kihívást jelentett.

Bár a nyugatnémet kormányzat a kivonási tárgyalásokon ígéretet tett szovjetunióbeli szállások építésének támogatására, ezek részben a helyi korrupció,⁴⁷ részben az események alakulásának kiszámíthatatlansága – például a Szovjetunió széthullása – miatt csak részben valósulhattak meg. Az építkezések túlnyomó részben az állam nyugati részén, így például Ukrajnában és Fehéroroszországban kezdődtek, amikor azonban a Szovjetunió 1991 végén megszűnt, az építkezéseket át kellett helyezni az orosz területekre. Sok ország hazatértükkor csupán üres területekre érkezett, bármiféle szállás vagy kiépített infrastruktúra nélkül. Volt rá példa, hogy az Oroszországba érkezett katonák és családtagjaik egy beépítetlen területen, katonai járművekben voltak kénytelenek lakni, míg nem találtak (számukra) megfelelő szálláshelyet. A Németország és a Szovjetunió között 1990 októberében kötött szerződés szerint a német kormány 7,8 milliárd német márkát ajánlott 36 000 lakás építésére, emellett 1 milliárd márkát az egyéb szállítási költségekre és 3 milliárd márka kamatmentes hitelt tett elérhetővé a szovjetek számára. Ezek a pénzek azonban az építéshez szükséges összegnek csak egy részét tudták fedezni.

⁴⁵ Jörg Schönbohm interjúja a *Märkische Allgemeine Zeitung*nak, 2012. április 19-én.

⁴⁶ *Mroß* 2005. 99. o.

⁴⁷ Egy 2012. májusi berlini beszélgetésen újra erre utalt Horst Teltschik, Rainer Eppelmann és Ekkehard Richter.

Összefoglalás

A kivonulás végrehajtásának és történelmi jelentőségének végső értékeléséhez három szempontot kell figyelembe venni: a hadtörténeti, a biztonságpolitikai és a társadalmi dimenziót. A rendelkezésre álló információk szerint a WGT kivonása sikeres katonai műveletnek számít. Tekintettel az említett rendkívül nehéz körülményekre és a súlyos események meglepően alacsony számára elmondható, hogy a szovjet csapatok kivonásának megszervezése és végrehajtása sikerrel járt. Viszont a Németországból, valamint Lengyelországból, Magyarországról, Csehországból és Szlovákiából való kivonulás biztonságpolitikai következményei komolyak voltak. A szovjet csapatok kivonása és a Szovjetunió felbomlása nem csak Európában, hanem az egész világon felborította a katonai erőegyensúlyt. Végül, de nem utolsósorban szintén figyelembe kell venni, hogy mit jelentett a kivonulás az ezáltal közvetlenül vagy közvetve érintett embereknek: a kivonulás éveiben először váltak láthatóvá a szovjet katonák és hozzátartozóik, valamint örömeik és félelmeik a német lakosság számára is – míg azelőtt az NDK mindennapjaiban szinte láthatatlanok maradtak.⁴⁸

A szovjet katonák rossz ellátási helyzete és bizonytalan jövője a Szovjetunióban, Oroszországban, Ukrajnában, Fehéroroszországban, Kazahsztánban stb. a német lakosságban nagy segítőkészséget idézett elő. Miután a szovjet katonák elégtelen ellátása Németországban nyilvánosságra került, a németek 1990 decemberében több tízezer karácsonyi csomagot készítettek részükre.⁴⁹ Végül, amikor 1992-ben fény derült a katonákra és családjaikra vonatkozó, részben katasztrofális felvételi feltételekre a posztszovjet államokban, főleg a Bundeswehr és más Németországban állomásoztatott hadseregek katonái mutattak szolidaritást és szerveztek jelentős mennyiségű segélyszállítmányt; a segítségnyújtás, még a kivonulás 1994-ben való befejezése után is folytatódott.⁵⁰ Ez az új német–orosz tapasztalat megváltoztatta a kölcsönös viszonyokat – a mai napig tartó pozitív hatással.

⁴⁸ Mathias Findelee alezredes szerint, aki a Szovjetunióban végezte tanulmányait és akkoriban mint volt NVA-tiszt a Bundeswehr kapcsolattartó parancsnokságának wismari irodájában szolgált, Wismarban „nem ismerték” az oroszokat, és ezáltal szintén a német összekötő tisztek feladataihoz tartozott a kapcsolatok fejlesztése a német helyi hatóságok, a lakosok és a WGT katonái, illetve legalább parancsnokai között. Egy 2012. október 24-én Geilenkirchenben készített interjú alapján.

⁴⁹ Findelee is beszámol arról, hogy hogyan készített kollégáival és Wismar polgármesternőjével együtt segélycsomagokat. A *Der Spiegel*ben 1991. március 4-én megjelent „Den Rückzug nicht gelernt” című cikk szerint ez a gyors támogatás egyes benyomást keltett a WGT katonáinál és parancsnokainál.

⁵⁰ Mroß nyomtatékosan beszámol az általa is szervezett segélyszállítmányokról Szmolenszk környékére 1992-ben és 1993-ban *Mroß* 2005. 141–163. o., valamint a német katolikus katonák közössége (Gemeinschaft Katholischer Soldaten) által nyújtott 1998-ig tartó támogatásról: *Mroß* 2005. 14. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Burlakow* 1994. *Matwej Burlakow*: Wir verabschieden uns als Freunde – Der Abzug, Aufzeichnungen des Oberkommandierenden der Westtruppe [sic] der sowjetischen Streitkräfte. Bonn, 1994.
- Daschitschew* 1995. *Wjatscheslaw Daschitschew*: Episoden aus der sowjetischen Deutschlandpolitik der 80er Jahre (Erlebnisse und Erkenntnisse). In: Die Kontinentwerdung Europas. Hrsg. Heiner Timmermann Berlin, 1995.
- Filitov* 2004. *Alexej M. Filitov*: Sovetskaia politika i ob'edineniie Germanii (1989–1990 gg.). *Otechestvennaia istroiiia*, 2004/6.
- Foertsch* 2005. *Hartmut Foertsch*: Germany. In: The Great Withdrawal – Withdrawal of the Soviet-Russian Army from Central Europe 1990–1994. Eds. *Nad'ovič Svetozár – Hartmut Foertsch – Imre Karácsony – Zdzisław Ostrowski*. Bratislava, 2005.
- Gaddis* 2005. *John L. Gaddis*: The Cold War – A New History. New York, 2005.
- Galkin – Tschernjajew* 2011. *Michail Gorbatschow* und die deutsche Frage – Sowjetische Dokumente 1986–1991. Hrsg. *Alesandr Galkin – Anatolij Tschernjajew*. München, 2011.
- Goldman* 1991. *Marshall Goldman*: What Went Wrong With Perestroika. New York, 1991.
- Gorbatschow* 1987. *Michail Gorbatschow*: Perestroika – Die zweite russische Revolution – Eine neue Politik für Europa und die Welt. München, 1987.
- Hoffmann – Stoof* 2008. *Hans-Albert Hoffmann – Siegfried Stoof*: Sowjetische Truppen in Deutschland – Ihr Hauptquartier in Wünsdorf 1945–1994. Berlin, 2008.
- Juretzko – Dietl* 2004. *Norbert Juretzko – Wilhelm Dietl*: Bedingt dienstbereit – Im Herzen des BND – Die Abrechnung eines Aussteigers. Berlin, 2004.
- Karácsony* 2005. *Imre Karácsony*: Hungary. In: The Great Withdrawal – Withdrawal of the Soviet-Russian Army from Central Europe 1990–1994. Eds. *Nad'ovič Svetozár – Hartmut Foertsch – Imre Karácsony – Zdzisław Ostrowski*. Bratislava, 2005. 200–234. o.
- Kowalczuk – Wolle* 2010. *Ilko-Sascha Kowalczuk – Stefan Wolle*: Roter Stern über Deutschland – Sowjetische Truppen in der DDR. Berlin, 2010.² 212–217. o.
- Küsters* 2009. *Hanns Jürgen Küsters*: Das Ringen um die deutsche Einheit: Die Regierung Helmut Kohl im Brennpunkt der Entscheidungen 1989/90. Freiburg, 2009.

-
- Lohmann* 2010. *Horst Lohmann*: GSSD – Die Gruppe der Sowjetischen Streitkräfte in Deutschland 1945–1994. Berlin, 2010.
- Mroß* 2005. *Bernhard Mroß*: Die 8. Sowjetische Allgemeine Gardarmee, ausgezeichnet mit dem Lenin-Orden. Harrislee, 2005.
- Pravda* 2010. *Alex Pravda*: The Collapse of the Soviet Union, 1990–1991. In: The Cambridge History of the Cold War. Ed. *Melvyn P. Leffler – Odd Arne Westad*. Vol. 3. Cambridge, 2010.
- Pruschwitz* 2008. *Thomas Pruschwitz*: Der sowjetische Truppenabzug aus Deutschland (1990–1994) – Über den schwierigen Anfang vom Ende der sowjetischen Militärpräsenz. *Hallesche Beiträge zur Zeitgeschichte*, 2008/18. 104–119. o.
- Satjukow* 2008. *Silke Satjukow*: Besatzer – „Die Russen” in Deutschland 1945–1994. Göttingen, 2008.
- Sholkwer* 1990. *Nikita Sholkwer*: Warum ist der Weg nach Hause so weit? *Neue Zeit*, 43. (1990) 22–23. o.
- The Great Withdrawal 2005. *Nad’ovič Svetozár – Hartmut Foertsch – Imre Karácsony – Zdzisław Ostrowski*: The Great Withdrawal – Withdrawal of the Soviet-Russian Army from Central Europe 1990–1994. Bratislava, 2005.
- Zelikow – Rice* 2002. *Philip Zelikow – Condoleezza Rice*: Germany Unified and Europe Transformed – A Study in Statecraft. Cambridge, Mass. 2002.
- Zubok* 2008. *Vladislav Zubok*: German Unification from the Soviet (Russian) Perspective. In: *Turning Points in Ending the Cold War*. Ed. *Kiron Skinner*. Stanford, 2008. 255–272. o.
- Zubok* 2014. *Vladislav Zubok*: With his back against the Wall: Gorbachev, Soviet demise, and German reunification. *Cold War History*, 14. (2014) 619–645. o.

Oliver Bange

THE "LONG WITHDRAWAL" – THE POLITICAL AND MILITARY BACKGROUND,
AND THE RELATED SOCIAL CHALLENGES OF THE WITHDRAWAL
OF THE SOVIET TROOPS FROM GERMANY

(Abstract)

In order to understand the transformation process that started in the mid-1980s, we have to know not only the generally well-known German events which lead to the reunification and the withdrawal of the Soviet troops, we have to understand the East German and the Soviet viewpoints as well. For the ultimate evaluation of the execution and the historical significance of the withdrawal we have to take three viewpoints into consideration, namely the dimensions of military history, security policy and society. The antecedents related to the history of the German Democratic Republic (GDR) – such as the Soviet occupation of the country, the stationing of the Soviet troops, as well as the effects of these on East German inhabitants – cannot be left out of consideration. The reformers within the Soviet leadership played an important part in the process of the withdrawal of the troops. These men, years before the fall of the Berlin Wall, assumed that the financing of the economic and social transformation of the Soviet Union would scarcely be possible without partially or completely withdrawing the Soviet forces from the countries occupied by them. The survey of all these factors is inevitable in order to understand the circumstances of the withdrawal, their consequences on security policy and cultural history.

The publication explores the history of the withdrawal of the Soviet troop from the GDR. In addition to discussing the political issues, the author speaks in details about the tasks and problems which arose during the withdrawal in connection with technics (both in terms of nuclear and traditional weapons), logistics and human resources.

Oliver Bange

DER „LANGE ABZUG“ – DER POLITISCHE UND MILITÄRISCHE HINTERGRUND
DES ABZUGS DER SOWJETTRUPPEN AUS DEUTSCHLAND UND DIE DAMIT
VERBUNDENEN GESELLSCHAFTLICHEN HERAUSFORDERUNGEN

(Resümee)

Um den Umwälzungsprozess ab Mitte der 1980er Jahre verstehen zu können, müssen wir nicht nur die im Allgemeinen wohl bekannten deutschen Ereignisse kennen, die zur Wiedervereinigung bzw. zum Abzug der Sowjettruppen geführt haben, sondern auch den ostdeutschen bzw. sowjetischen Standpunkt. Zur endgültigen Beurteilung der Durchführung des Abzugs und seiner historischen Bedeutung müssen wir drei Aspekte in Betracht ziehen: die militärhistorische, die sicherheitspolitische und die soziale Dimension. Es darf auch die Vorgeschichte im Zusammenhang mit der Geschichte der Deutschen Demokratischen Republik (DDR) nicht außer Acht gelassen werden, wie zum Beispiel die sowjetische Besatzung des Landes, die Stationierung der Sowjettruppen bzw. die Folgen dieser auf die ostdeutsche Bevölkerung. Im Prozess des Truppenabzugs spielten diejeni-

gen Reformer innerhalb der sowjetischen Führung eine große Rolle, die bereits Jahre vor dem Fall der Berliner Mauer vorausgesetzt hatten, dass die Finanzierung der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umstrukturierung der Sowjetunion ohne den teilweisen oder vollständigen Abzug der Sowjetarmee wohl kaum möglich sein wird. Die Beachtung der obigen Faktoren ist zum Verständnis der Umstände des Truppenabzugs und der sicherheitspolitischen bzw. mentalitätsgeschichtlichen Folgen dieser unabdingbar.

Die Mitteilung deckt die Geschichte des Abzugs der sowjetischen Truppen aus der DDR auf. Neben den politischen Fragen gibt sie auch einen detaillierten Überblick über die technischen (sowohl hinsichtlich der Nuklear- als auch der traditionellen Waffen), logistischen und die Humanressourcen betreffenden Aufgaben und Probleme beim Truppenabzug.

Oliver Bange

LE « LONG RETRAIT » – LE CONTEXTE POLITICO-MILITAIRE DU RETRAIT
DES TROUPES SOVIÉTIQUES D'ALLEMAGNE ET LES DÉFIS SOCIAUX QUI S'Y
RATTACHENT

(Résumé)

Pour comprendre l'évolution de la situation dès le milieu des années 1980, il ne suffit pas de connaître les événements allemands généralement bien connus qui ont conduit à la réunification et au retrait des troupes soviétiques, mais il faut également tenir compte du point de vue des Allemands de l'Est et des Soviétiques. Pour l'évaluation globale de la mise en œuvre du retrait et de son importance historique, il faut prendre en compte trois aspects : les dimensions sociales, d'histoire militaire et de politique de sécurité. Et il faut également prendre en considération certains événements liés à l'histoire de la République démocratique allemande (RDA) tels que l'occupation soviétique du pays et ses effets sur la population est-allemande. Les réformateurs au sein des dirigeants soviétiques ont joué un rôle important dans le processus de retrait des troupes. En fait, ils supposaient déjà plusieurs années avant la chute du mur de Berlin que la transformation économique et sociale de l'Union soviétique ne pourra être financée sans le retrait partiel ou complet des troupes des pays occupés par l'URSS. Tous ces éléments doivent être examinés pour comprendre les circonstances du retrait des troupes et ses conséquences sur les mentalités et la politique de sécurité.

La publication traite de l'histoire du retrait des troupes soviétiques de la RDA. Outre les questions politiques, elle retrace aussi les missions et les problèmes en matière technique (tant pour les armes nucléaires que les armes conventionnelles), logistique et de ressources humaines.

Оливер Банге

«ДЛИННЫЙ ВЫВОД» – ПОЛИТИЧЕСКИЙ И ВОЕННЫЙ ЗАДНИЙ ПЛАН ВЫВОДА
СОВЕТСКИХ ВОЙСК ИЗ ГЕРМАНИИ И СВЯЗАННЫЕ
С ЭТИМ СОЦИАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ

(Резюме)

Для того чтобы понять процесс преобразования начиная с середины 1980-ых годов, необходимо знать не только хорошо известные немецкие события, которые привели к воссоединению, а также и к выводу советских войск, но и восточно-немецкую и советскую точки зрения тоже. Для окончательной оценки осуществления вывода войск и её исторической значимости необходимо рассмотреть три аспекта: военноисторический, политику безопасности и социальные измерения. Нельзя оставить без внимания предшествующие события, связанные с историей Германской Демократической Республики (ГДР), такие как советская оккупация страны, размещение советских войск и влияние их на восточнонемецкое население. В процессе вывода войск играли большую роль реформаторы внутри советского руководства, которые уже годами до разрушения Берлинской Стены предполагали, что финансирование экономического и социального преобразования Советского Союза на вряд ли возможно без частичного или полного вывода Советской Армии из тех стран, которые она оккупировала. Рассмотрение всего этого необходимо для понимания условий вывода команд и в последствии политике безопасности их и истории менталитета.

В публикации раскрывается история вывода советских войск из ГДР. Помимо политических вопросов, в ней также подробно говорится и о технических (принимая во внимание как ядерное, так и обычное традиционное оружие), логистических, связанных с трудовыми ресурсами задачах и проблемах, возникающих при выводе войск.